

Protestrede Cleveringa

REDE van PROF. CLEVERINGA, uitgesproken op 26 NOVEMBER 1940.

NAMENS DE JURIDISCHE FACULTEIT ALS DECAAN GEHOUDEN NAAR AANLEIDING VAN HET ONTSLAG VAN PROF. Mr. E.M. MEYERS ALS HOOGLERAAR AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT

TE LEIDEN.

Ik treed hier vandaag voor U op een uur, waarop gij gewoon waart een ander voor U te zien: Uw en mijn leermeester MEYERS. De oorzaak daarvan is een door hem hedenochtend rechtstreeks van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen ontvangen brief van den volgende inhoud:

'Ingevolge opdracht van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied terzake van niet-Arische overheidsperoneel en met dat personeel gelijkgestelden, breng ik te Uwer kennis, dat U met ingang van heden van de waarneming van Uw functie van hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit is ontheven. De Rijkscommissaris heeft bepaald, dat de betrokkenen voorloopig in het genot blijven van hunne wedden (toelagen enz.)'.

Ik geef U dit bericht in zijn naakte kaalheid en zal niet pogen het nader te qualificeeren. Ik vrees, dat de woorden, die ik zou kunnen vinden, hoe ik ze ook koos, te ver ten achter zouden blijven bij de smartelijke en wrange gevoelens, die het bij mij en mijn ambtgenooten heeft opgeroepen; en ik ben ervan overtuigd, ook bij U en bij tallozen binnen en - waar zij het zullen vernemen - buiten onze grenzen. Ik geloof van een poging tot vertolking ervan ook daarom af te kunnen zien, omdat ik een gevoel heb, als zweven op dit oogenblik onze gedachten en stemmingen zonder klanken niettemin volkomen nauwkeurig kenbaar over en weer en af en aan tusschen ons allen.

Niet om zulk een vertolking is het, dat ik nog eenige woorden tot U verzoek te mogen richten; had ik geen ander doel dan de accentueering onzer stemming, ik zou, denk ik, geen beter middel te baat hebben kunnen nemen dan hier te eindigen en U over te laten aan de ijzige beklemming van de huiveringwekkende stilte, die dan terstond om ons heen zou hangen.

Evenmin zal ik met mijn woorden Uw gedachten pogen te leiden naar hen, van wie het schrijven, van welks inhoud ik U verslag heb gedaan, is uitgegaan. Hun daad qualificeert zichzelf afdoende.

Het eenige wat ik thans begeer, is: hen uit het gezicht en beneden ons te laten en Uw blik te richten naar de hoogte, waarop de lichtende figuur staat van hem, wien onze aanwezigheid hier geldt, want het lijkt mij goed, dat wij ons op dit oogenblik nog eens duidelijk te binnen trachten te brengen, *wie* het is, welken een macht, die op niets dan enkel zichzelf kan steunen, hier na een dertigjarige werkzaamheid achteloos terzijde schuift; *wie* het is, dien wij zijn arbeid aldus moeten zien onderbreken.

Ik zeg U: dit begeer ik; maar op hetzelfde oogenblik, waarop ik dezen wensch voor U uitspreek, staat mij meteen voor oogen, dat ik op volledige vervulling ervan niet kan hopen; want in enkele minuten en met enkele woorden de grootheid ten volle te grijpen van een man als Meijers is natuurlijk niet mogelijk. Ik kan niets anders doen dan pogen met een enkele lijn, een enkele aanwijzing, een enkele streep te komen tot een schets, die een suggestie is voor ontvankelijke geesten; en dit zijt ge toch uiteraard allen: want, door wat gij van anderen hebt gehoord en door wat gij daarnaast reeds hebt ervaren, is ieder Uwer eenigermate bekend met Meijers' beteekenis voor zijn Universiteit, zijn volk, zijn land, en staat ieder Uwer open voor het besef hiervan.

Vóór in den bundel 'Rechtsgeleerde Opstellen', die eenige zijner leerlingen hem aanboden bij zijn zilveren ambtsjubileum, staat een lijst van zijn geschriften en verhandelingen tot 1 Juli 1935. De enkele opsomming hiervan beslaat 69 bladzijden druks; zij was destijds wel niet geheel, maar toch nagenoeg volledig, doch zij is bij den huidige stand van zaken al weer ver ten achter. Boeken als de volgende, die ik U noem, en waarvan elk op zich zelf voldoende zou zijn den schrijver een eereplaats te verzekeren, komen er nog niet in voor: 'Het Oost-Vlaamsche erfrecht' (het derde deel van wat hij noemde 'Het Ligurisch erfrecht in de Nederlanden'); 'Responsa doctorum Tholosanorum'; 'Tractatus duo de vi et potestate statutorum'; opstellen als dat over: 'De beteekenis der elementen' 'waarschijnlijkheid' en 'schuld' voor de aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad' (W.P.N.R. 3442 e.v.); over Erfrechtelijke moeilijkheden op het gebied van het internationaal privaatrecht' (W.P.N.R. 3493 e.v.), 'Het vraagstuk der herverwijzing' (W.P.N.R. 3555 e.v.) - ik doe maar een betrekkelijk willekeurigen greep uit de hoeveelheid van na 1935, geschikt om tezamen het levenswerk te vormen van een vooraan- staand jurist - staan er nog niet in; verschillende bijdragen in het 'Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis' mankeeren nog. Ik herinner U hieraan op de droogste wijze, die ik vinden kan; deze enkele gegevens bied ik U als een boekhouder zijn cijfers; zij spreken een duidelijke taal, duidelijker dan ooit eenige bewonderende qualificatie uit mijn mond het zou vermogen. Het zou intusschen weinig passen, wanneer ik het bij U alleen aan liet komen op een indruk, aldus gewekt door quantitatieve mededeelingen - er zijn massaliteiten, die eerder weerzin wekken dan eerbied - en de groote omvang van het oeuvre van een geleerde kan samen gaan met een luttel belang ervan.

Doch hoe rijk aan verscheidenheid, hoe grondig doordacht, hoe meesterlijk van opzet en uitwerking, hoe scherp gevat is alles geweest, wat tot dusver uit Meijers' pen is gevloeid en hem heeft verheven tot één der grootste rechtsgeleerden van zijn tijd en zijn land; ja, men mag zeggen: van vele landen en vele tijden.

Ik zeg: rijk aan verscheidenheid. Wij hebben hier in Nederland vele juristen gehad, die prachtig werk hebben gedaan en als grootmeesters bekend en geëerd zijn gebleven, maar wier arbeid toch slechts op één bepaald gebied heeft gelegen; waarvan de enkele naam onmiddellijk de gedachten stuwt naar één zaak. Molengraaff brengt men onmiddellijk in verband met handelsrecht, Van Boneval Faure met procesrecht, Simons met strafrecht, Buys met staatsrecht; zo zij al eens een enkelen keer buiten hun gebieden zijn gegaan, dan overschreden zij de grens niet ver, of het ging om kleinigheden.

De rijke verscheidenheid van Meijers' werk spreekt al dadelijk, wanneer men hem op soortgelijke manier onder dak poogt te brengen. Aan welk onderdeel van het recht moet men zijn naam koppelen? 'Aan het burgerlijk recht', zullen velen in de eerste opwelling uitroepen. Maar die dit doen, mogen tweeërlei bedenken: In de eerste plaats dit: dat hij talloze verhandelingen en geschriften op zijn naam heeft staan, die met burgerlijk recht niet meer te maken hebben dan inzoverre tusschen alle aardse dingen wel eenig verband te ontdekken valt. Zijn eerste boek, zijn proefschrift, was niet van burgerrechtelijken, maar van wijsgeerigen aard. Hij verdedigt hierin het Utilisme tegenover het Rationalisme van Kant en gaat voor zich uit van het algemeen welzijn als einddoel van elke rechtsinstelling. Op dezen grondslag bepaalt hij nader de rol van de dogmatiek bij de vorming van het wenschelijkheidsrecht en bij de vorming der oordeelen naar stellig recht; en daarbij onderwerpt hij allerhande van de moeilijkste vragen van uitlegging en wetstoepassing aan een fijne critische beschouwing.

Wie het boek zonder kennis van den schrijver opneemt en door den onopgesmukten eenvoud van taal en stijl en opzet zich er niet toe laat verleiden te meenen te doen te hebben met simpele aangelegenheden, zal eerder vermoeden de uitkomst voor zich te zien van wie in zijn leven gerijpt is tot de hooge en evenwichtige wijsheid, waartoe de meesten eerst na jaren komen, dan van een drie en twintig jarigen student. Is zijn eersteling van rechtsphilosophischen aard, volkomen buiten het terrein van het burgerlijk recht ligt ook wat hij schreef over datgene, wat in de lijst van 1935 gerubriceerd is als 'Economische Vragen'. Ik mag hier aan de openbaarheid een kleine, maar, dunkt mij, illustratieve ervaring prijsgeven uit den tijd van kort voordat ik student werd. Ik herinner mij toen iemand uit bankierskringen met stelligheid aan mijn vader, die het terecht anders zei, te hebben hooren bevestigen, dat Meijers hoogleeraar was in de staathuishoudkunde; wat hij van hem gelezen had, had hem dit volkomen duidelijk gemaakt, en bovendien wist hij - hetgeen op zich zelf waar was - dat Meijers eenige jaren tevoren als prae-adviseur was opgetreden voor de 'Vereeniging voor Staathuishoudkunde en Statistiek'.

Maar in de tweede plaats het volgende: Wat is dat 'Burgerlijk Recht', waaraan men Meijers' naam wil koppelen als dien van een Molengraaff aan het handelsrecht, een Faure aan het procesrecht, enz. Als men al het recht wil houden die verbinding te leggen en daardoor zijn werk naar de soort te begrenzen, dan moet men het begrip 'Burgerlijk Recht' wel heel ruim nemen. Het moet dan het handelsrecht en het procesrecht mede omvatten, alsmede het internationaal privaatrecht, het oud-vaderlandsch recht, het oud-fransch recht en het middeleeuwsche Romeinsche recht; want wie dit niet doet, blijft met zijn bewering, dat Meijers voldoende bepaald wordt door hem voor te stellen als civilist, al te onvolledig! En wordt het dan niet een 'Burgerlijk Recht', dat tot alomvatting nadert? Dat bijna ophoudt af- en onderscheidende macht te bezitten? Gaat het er dan niet haast mee, alsof men van het een of ander zou willen zeggen, dat het niet heel Nederland raakt, doch provinciaal begrensd blijft, omdat het slechts tien van de elf gewesten betreft? Werkelijk, als Molengraaff handelsrecht is en Faure procesrecht, dan moge Meijers burgerlijk recht zijn, maar dat is dan toch geen zuivere nevenschikking; het is een omvatting en rangschikking erboven meteen. Onder deze en andere eersterangsfiguren neemt hij nog weer een eerste plaats in en door de veelsoortigheid van zijn werk en door het gehalte ervan.

Handelsrechtelijk bevat het een keur van zijn befaamde noten over vennootschapsrecht, verzekering, vervoer, merkenrecht en wat al niet meer; met daarnaast opstellen. Procesrechtelijk is het eender, en van zijn voltooiing en aanvulling van Caroli's meesterwerk over het 'Kort Geding' weet iedere student, die zijn doctoraal komt doen. En wat voor een opstellen! Men neme b.v. eens voor zich, wat hij schreef over 'De invloed der praktijk op de vorming van het Nederlandsche Procesrecht' in het eerste deel van het T.v.R. Het gaat over een in den grond hoogst eenvoudige en voor de hand liggende zaak; men klaagt over de traagheid der burgerlijke procedure, en dat na verschillende herzieningen, die vereenvoudigingen bedoelden te zijn, waaronder twee groote: van 1838 en 1896; hoe ellendig moet het dan wel niet vóór 1838 zijn geweest, moet de conclusie zijn. Is zij juist? vraagt de schrijver. Hij heeft hierop een antwoord gezocht in het archief der Amsterdamsche rechtbank; met deze verrassende uitkomst, dat bleek, dat de gemiddelde duur van een rolproces in de jaren tusschen 1811 en 1838 was: twee à drie maanden! Dit had iedereen kunnen vinden, zal men misschien zeggen. Inderdaad, maar al had men dat gekund, gedaan heeft niemand het; en waarom dan toch niet, als dit zoo eenvoudig was? Of is soms hier, als zoo vaak, met de eenvoudige vraagvorming het halve probleem reeds opgelost; en steekt soms daarin

mede Meijers' grootheid, dat hij op gevaarlijk uitziende vragen daardoor het antwoord brengen kan, doordat hij ze in een simpelen vorm kan gieten? Neem de kwestie van de rechtspersoonlijkheid en lees erover in de rechtslitteratuur vóór 1932; het zal U gauw genoeg gaan duizelen van al de theoretische bevattingspogingen! En dan komt in December van dat jaar zijn opstel in het W.P.N.R. (3285 e.v.) over de beteekenis van het probleem der rechtspersoonlijkheid met de bijna simpele inleiding: 'Zouden wij niet eens beginnen met aan de hand van de rechtspraak na te gaan, wat het ertoe doet, of wij de fictieleer, de realiteitsleer, die van het super-organisme of nominalistische aanhangen'? En hierdoor, en door wat er na volgt, begint er in heel de duistere materie ineens zulk een licht te schijnen, dat één onzer scherpste en vooraanstaandste juristen in een bespreking van 1935 van de zooveelste verhandeling over 'Het wezen der rechtspersoonlijkheid' uitroept: 'Het moest op straffe van doodswijgen verboden worden nog iets over de rechtspersoonlijkheid, haar probleem en haar wezen te laten drukken, zonder dat men blijk geeft Meijers' aanhef in W.P.N.R. 3285 ter harte te hebben genomen' (W.P.N.R. 3405).

Zoo is het ook met de inleiding van het procesrechtelijk opstel, dat ik U noemde. Maar let dan na de eenvoudige vraagstelling ook op de uitwerking: hoe hij niet slechts het feit wist bloot te leggen van den korteren procesduur, maar tevens, zoo gedocumenteerd, dat er geen weerleggen aan is, weet aan te toonen, hoe in lateren tijd de nadeelige omslag is gekomen; wat daarvan de oorzaken zijn geweest. En vraag U dan nog eens af, of gij dit ook had kunnen vinden, of gij ook op het idee zoudt zijn gekomen dáár te zoeken, waar hij het deed; gezwegen dan nog maar van het vinden zelf!

Als Meijers 'Burgerlijk Recht' is, dan kan dit alleen gelden, wanneer men dit in zijn allerruimste beteekenis neemt; met inbegrip van het handels- en procesrecht, van het internationaal privaatrecht en de geheele burgerlijke rechtsgeschiedenis van Nederland, België, Frankrijk en Italië. Ik herinner U aan zijn 'Bijdrage tot de geschiedenis van het Internationaal Privaat- en Strafrecht in Frankrijk en de Nederlanden' van 1914 en zijn 20 jaar jonger werk over 'l'Histoire des principes fondamentaux du droit international privé á partir du moyen âge', om nu alleen maar mij te beperken tot zijn internationaalprivaatrechtelijke boeken, die tot ver buiten onze landpalen bekend zijn; ik roep voor U op de ontdekking (beschreven in het eerste deel van het T.v.R.) van Bynkershoek's 'Observationes Tumultuariæ' met de latere uitgave ervan met ander medewerking; van de 'Memorialen-Rosa', het costumiere recht van Kamerrijk en St. Amand; en bovenal het enorme werk - eigenlijk de doorlopende uitwerking en staving van enkele stoute, bijeenhoorende hoofdstellingen, in welker bijzonderheden ik hier thans niet wil treden - over het Ligurisch erfrecht, waarvan ons nog verdere deelen wachten. Olivier Martin, naar zijn eigen woorden 'très hésitant' tegenover die stellingen, en dus zeker niet gereed tot critieklooze toejuichingen, begint, als hij wordt geroepen zijn oordeel over dit werk uit te spreken, zijn eerbied ervoor te betoonen:

'Surtout à notre époque où l'on aime mieux brusquer le succès que réaliser pas à pas une oeuvre longuement mûrie' tous les historiens du droit qui le liront, même si la nouveauté et l'hardiesse de son thème essentielle les laisse un peu hésitants, seront frappés de son évidente sincérité et rendront hommage à la conscience de ses recherches, à son sang juridique, à l'ingéniosité de ses idées'. De archieven van een groot deel van Europa gingen ervoor open: van Oostenrijk, van Zwitsersche kantons, van Frankrijk, van België, Nederland en Engeland; straks wellicht van Spanje ook; en zelfs bij verwerping der geponeerde hoofdstellingen blijft er een reeks van machtige werken over, die - ik laat Martin nog één keer spreken - 'garderont leur valeur absolue' (R.M. 1935, blz. 77 tot 81).

Wij zijn er trotsch op, dat zij gewrocht zijn door een Nederlandsch geleerde, een Leidsch hoogleraar, die er de hoogst zeldzame onderscheiding der Thorbecke-medaille mee verwierf. Van wat Meijers is geweest voor het burgerlijk recht in engeren zin behoef ik hier nauwelijks te gewagen; er is geen Nederlandsch jurist, die niet weet, hoe men hem hier bij elken stap tegenkomt, en altijd als een belangrijk auteur; vaak als de belangrijkste op uitgestrekt terrein - ik denk natuurlijk het eerst en het meest aan het erfrecht -, als de autoriteit bij uitnemendheid, van wien de grootte en hoogte onbetwist is.

Een geleerde van buitengewoon formaat; een leermeester ook van ongewoon doceer-talent; een hoogleeraar, die niet alleen de hoofden tot denken en werken heeft gebracht van de duizenden, die hij is voorgegaan, maar die tevens, zonder dat ooit de minste uiting van populariteitsgewin bij hem waargenomen is kunnen worden, de harten van zijn studenten heeft veroverd. Niet alleen bewondering is zijn deel geworden, aanhankelijkheid niet minder; en terecht! Hoevelen het er zijn, wier eerste en ook wel latere schreden in de maatschappij hij heeft geleid, gelijk hij het van mijzelf deed, zal wei niet precies zijn vast te stellen; dat het er tallozen zijn, is voor ieder zeker. Velen ook heeft hij, buiten eenig academisch verband, stoffelijken en geestelijken bijstand geboden. Voor de stad zijner inwoning was hij steeds een verdienstelijk burger, die, wanneer hij zou willen (maar zoiets wil hij nooit), op veel stillen arbeid en onbaatzuchtige toewijding zou kunnen wijzen ren dienste van de gemeenschap. Van zijn volk was hij een goed en trouw en eerlijk zoon.

Toen van het tweede onderdeel van het Ligurische erfrecht waarvan het eerste om begrijpelijke redenen in het Fransch was verschenen, het eerste deel uitkwam in zijn moedertaal, lichtte hij dit als volgt toe: 'Ik kon niet van mij verkrijgen het recht van gewesten, welker rechtsbronnen uitsluitend in het Nederlandsch gesteld zijn, het eerst in een vreemde taal te behandelen'.

Het is deze Nederlander, deze nobele en ware zoon van ons volk, deze mensch, deze studentenvader, deze geleerde dien de vreemdeling, welke ons thans vijandiglijk overheerscht, 'ontheft van zijn functie'! Ik zeide U niet over mijn gevoelens te zullen spreken; ik zal mij eraan houden, al dreigen zij als kokende lava te barsten door al de spleten, welke ik bij momenten den indruk heb, dat zich, onder den aandrang ervan, in mijn hoofd en hart zouden kunnen openen.

Maar in de faculteit, die blijkens haar doelstelling gewijd is aan de betrachting van de rechtvaardigheid, mag toch déze opmerking niet achterwege blijven: In overeenstemming met Nederlandsche tradities verklaart de Grondwet iederen Nederlander tot elke landsbediening en tot de bekleeding van elke waardigheid en elk ambt benoembaar, en stelt zij hem, onafhankelijk van zijn godsdienst, in het genot van dezelfde burgerlijke en burgerschapsrechten. Volgens art. 43 van het Landoorlogsreglement is de bezetter gehouden de landswetten te eerbiedigen 'sauf empêchement absolu'. Wij kunnen het niet anders zien dan dat er geen de minste verhindering voor onzen bezetter bestaat Meijers te laten waar hij was. Dit impliceert, dat de wegdringing van zijn plaats op de wijze, waarvan ik U mededeeling heb gedaan, en de soortgelijke maatregelen, die anderen hebben getroffen (ik denk onder hen in de eerste plaats aan onze vriend en ambtgenoot David) door ons slechts als onrecht kunnen worden gevoeld. Wij hadden gemeend hiervoor gespaard te mogen en te zullen worden. Het heeft niet zoo mogen zijn. Wij kunnen, zonder in nuttelooze dwaasheden te vervallen, welke ik U met klem moet ontraden, thans niets anders doen dan ons buigen voor de overmacht.

Inmiddels werken wij voort, zoo goed en zoo kwaad als wij kunnen. Mijn ambtgenooten Telders en Kollewijn en ik zelf zullen in de ontstane leemte trachten te voorzien, al weten wij zeer wel, dat wij het niet verder zullen brengen dan een zwak surrogaat, gelijk wij ons ervan overtuigd houden, dat het niemand verder brengen kan. Dinsdag 3 December zullen mijn collegae Kollewijn en Telders om 11 uur beginnen; ikzelf Donderdag 5 December om 10 uur.

En inmiddels zullen wij wachten en vertrouwen en hopen en steeds in onze gedachten en onze harten het beeld en de gestalte en de persoonlijkheid vasthouden van wien wij niet zullen kunnen aflaten van te gelooven, dat hij hier behoort te staan en, zoo God het wil, weer zal keeren.

Uit:

R.P. Cleveringa, *Afscheidscollege & 26 novemberrede*. Zwolle, Tjeenk Willink, 1973, p. 23-30.